

# Tanulmány

---

LENGYEL ANDRÁS

## A „nagy viadal”

EGY KOSZTOLÁNYI-CIKK ÉS TANULSÁGAI



Kosztolányi Dezső politikai publicisztikájának földolgozása egyre kevésbé halogatható feladata az irodalomtörténet-írásnak (a sajtótörténelem erejéből, úgy látszik, erre nem futja). S nemcsak valamiféle ideális teljességszemből következik ez. Az életmű valóság meghatározottságai, egész dinamikája válik értelmezhetetlenné, ha ez a dimenzió rejtve marad. Az újságíró Kosztolányi ugyanis, különböző szerkesztőségek tagjaként, egy olyan valóságföldolgozó és – interpretáló „műhely” napi munkájában töltötte el felnőtt élete csaknem egészét, amely a minden napos értelmezés- és íráskényszer révén óhatatlanul kondicionálta valósághoz való viszonyát. Névtelenül, sőt jegyzetlenül írott különböző cikkei, amelyek újságírói munkája teljesítéséből születtek meg, bevilágítanak ebbe a műhelybe – ám ezek egyelőre azonosíthatatlanok. (Értelemszerűen nincsenek benne a Réz Pál-féle életműsorozatban sem.) A kutatás tehát, akár tetszik ez, akár nem, hosszadalmas előzetes aprómunkára kényszerül. Mielőtt a kutató érdemben elemezhetne, a filológiai és textológiai munkák sorát kell elvégeznie.

Ez a helyzet indokolja az alábbi műhelyjegyzet megírását is. Egy más irányú munkám során elem kerülő adalék ugyanis lehetővé teszi, hogy kicsit közelebb férkőzzünk az Új Nemzedék-periódus megértéséhez, Kosztolányi ottani újságírói munkájának fölméréséhez.

\*

A Bécsi Magyar Újság 1920. szeptember 22-i számában *Övék-e Petőfi?* címmel cikke jelent meg Gábor Andornak, a forradalmakban kompromittálódott „kabarészertőnek”, aki mintegy „mellékesen”, a Horthy-rendszer éles eszű és nyelvű kritikusaként is volt. A cikk – némi meglepetésre – így indul: „Az Új Nemzedék egyik múlt heti névtelen vezércikkében (*Tehetség és fűrgesség*), melynek jobbveretű mondataiban szomorú szemmel ismerek rá Kosztolányi Dezső kezére, meg van állapítva, hogy a magyarság és a zsidóság odahaza most nagy viadalt vív” – majd Gábor részletesen ismerteti és vitatja az Új Nemzedék cikket, több helyen is kimondva, hogy Kosztolányival vitázik. Eszerint tehát – vonhatjuk le a következtetést – az Új Nemzedék *Tehetség és fűrgesség* című névtelen vezércikkét, amely egy szombati napon, 1920. szeptember 18-án jelent meg, Kosztolányi írta. Az akkori sajtóviszonyok ismerője számára Gábor Andor állítása plauzibilisnek tetszik – részben, mert jól ismerte Kosztolányit (kevésbé előbb még mindketten a Pesti Naplót tulajdonló Hatvany Lajos köréhez tartoztak), részben, mert jól tájékozott, éles szemű megfigyelő volt. Mindenekelőtt pedig azért, mert a névtelen vezércikk írása beletartozott a lapok vezető munkatársainak munkakörébe. (Kosztolányi az Új Nemzedék főmunkatársa volt.) Gábor tehát könnyen ráismerhetett volt kollégája írására. Már csak ezért is érdemes elővenni az Új Nemzedék cikkét:

## Tehetség és fürgeség

A nagy viadal során, melyet magyarság és zsidóság vív, most egymásután kerülnek elő a fegyvertárakból az érvek, melyek a harcolók igazát igyekeznek bizonyítani. Elsütötték már ellenünk a szabadelvűség rozsdás flintáját, mely többszörösen csütörtököt mondott. Hallottunk robbanni kis petárdákat, szüreti mozsárágyúkat és tréfás békerakétákat is. Egyik se talált. Tegnap a porondra lépett *Prohászka Ottokár* s a székesfehérvári püspök tündöklő beszédében szinte összefogta azt, amit a zsidókérdésről mondani lehet és programot adott a magyarságnak. Ma reggel aztán a szabadelvű lapok figyelmeztettek bennünket a beszéd egy részletére – melyet a szónok bizonyára másképp értett, mint ők –, arra, melyben a „zsidóság szellemi fölényéről” szól. Egy töltényt, melyet az előkelő harcoló kiejtett táskájából, íme, fölvesz az ellenfél és most reánk süti.

Mi itt az igazság? *Prohászka Ottokár*, aki ragyogó elméjénél és pompás egyéniségénél fogva egyenesen a magyarság szellemi fölényét hirdeti, aligha akarta ezzel a kifejezéssel elmarasztalni a tehetségtől duzzadó és gazdag magyarságot, aligha óhajtott szegénységi bizonyítványt kiállítani azoknak, kik ezen a földön egyedül képviselik az alkotó munkát, a nagyvonalú és bátor és hősi műveltséget. Nehogy az a félreértés, melyet a szabadelvű lapok szorgalmasan ápolni igyekeznek, csak pillanatra is meggyökerezzen, tisztázzuk a fogalmakat. Nem tagadhatjuk, hogy a zsidóság csakugyan lázas és mohó cselekvési képességet árult el. Majdnem minden téren szervezett, szerkesztett, toborzott, összeállított, tevékenykedett és sürgölődött, hogy milyen módon, milyen erkölcsi elvek szerint és milyen haszonnal, az nem tartozik ide. Mindenesetre kezébe vette a demokratikus műveltségnek azt az irányát, melyet az újat és halhatatlant alkotni nem tudó legújabb kor teremtett meg és *civilizáció*-nak kereszteltek el. Kétezer év óta parlagon heverő, tétlenségre kárhoztatott erélye egyszerre kirobbant ebben a lelkialkatának megfelelő keretben. De vajon mit művelt ezenkívül? Élre állt a szellemi mozgalmaknak, elnöke és ügyvezető igazgatója lett minden kultur-intézménynek, anélkül, hogy komolyan előrevitte volna. Mert a kultúra ténylegesen ma is a magyarságé, mely éhezik és le van rongyolódva s nem a hivatalt, hanem a hivatást, nem a hasznot és szerepet, hanem a célt, a tudást, az igazságot és szépséget keresi, azé az arisztokratikus fajtáé, mely a szemlélődést akarja, azé a „megváltott” kereszténységé, mely nem lohol tízszobás lakások és bankigazgatói milliók után s az életét szolgálatnak tekinti. Igenis a *kultúra*, a régi-európai, a tizenkilencedik századbeli szellemi vezérkedés még mindig a miénk. Mi ismerjük azt a titkot, hogy lehet a semmiből valamit elővarázsolni, mibennünk lakozik az elvetett mag őseréje, mely csodát teremt.

Kérdezzük ezek után, hol van az ő szellemi fölényük? Azt hisszük, ők is a javunkra döntik el a vitát. A tehetséget nem szabad összetéveszteni a fürgeséggel, ügyeskedéssel, mohósággal, szemfüles sürgés-forgással, a produkciót a reprodukálással. Az, amit fölénynek vélnek egyesek, nem magasrendűség, hanem alacsonyrendűség, mely képessé tesz a durva, „demokratikus” versenyben való helytállásra. De nem erről a versenyről volt szó, hanem az emberi lélek és elme alkotóképességéről. Mióta a magyarság emancipálta a zsidóságot, békés és egyedül nekik kedvező évtizedek múltak el, melyek alatt végrehajtották országunkban a honfoglalást. Állapítsuk meg, hogy a zsidóság ez idő alatt néhány [!] jeles és tiszteletreméltó szellemi munkást, szervezőt, kereskedőt adott a magyarságnak, de egyetlenegy halhatatlant sem, aki európai mérték szerint is az. Nincs se *Bólyai* Farkasuk,

se Eötvös Lórándjuk, se Lóczy Lajosuk, se Madách-uk. Ővek a civilizáció. Miénk a kultúra. Ővek a vezérügynökség, a gőzmosoda, a *bookmaker*, a reklám. Miénk a göröngyös küzködés ismeretlen célok felé, az alkotás mázsás terhe, a tiszta szemlélődés mondhatatlan gyötrelme és gyönyörűsége. Ővek az újságíró, ki primadonnák hálószoza-ajtain hallgatózik. Miénk a tudós, ki fölfedezi a rejtélyes és ismeretlen világot. Ővek a kabarék malackodó versfaragója. Miénk a költő.

Ővek Gábor Andor. Miénk Petőfi Sándor.

*Új Nemzedék*, 1920. szept. 18. (szombat) 1.

Az első, szükségképpen fölmerülő kérdés e cikk olvastán nem lehet más, mint az: miről árulkodik ez a cikk? Mindenekelőtt arról, hogy csakugyan Kosztolányi írta. A stílus egészében is, részleteiben is igazolja Gábor Andor ráismerését. Nemcsak a cikk olyan szóválasztásai és -elhelyezései vallanak Kosztolányira, mint pl. az „erély” szó itteni alkalmazása, de a magyarság helyzetét „lerongyolódás”-ként említő passzus is. (Utóbbi közvetlen analógiáját ld. a Juhász Gyulához írott 1920. február 15-i levélben, ugyancsak „zsidó” kontextusban: KDlev. 433.) S nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szerzőség ellen maga Kosztolányi sem tiltakozott, bár – tudjuk – ismerte az emigráns lapok vele foglalkozó cikkeit, így nyilván a Gábor Andorét is. (Sajtófigyelővel gyűjtette a rá vonatkozó cikkeket, hagyatékában ennek egy töredéke ma is megvan.) Ha a *Tehetség és fűrgeséget* elfogadjuk az ő írásának, márpedig minden jel szerint el kell fogadnunk, akkor ez egyúttal azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Kosztolányi az *Új Nemzedék*ben nemcsak névvel jegyzett, saját magához mérten szürke irodalmi anyagokat, s névtelenségben maradó, de már a kortársak által is neki tulajdonított *Pardon*-cikket publikált, hanem – az akkori újságírói gyakorlathoz híven – mást is. Például, mint ez esetben is, vezércikket. Ez a fölismerés kijelöli a kutatás egyik lehetséges irányát: azonosítani kell az *Új Nemzedék*be írt névtelen cikkeit, függetlenül attól, hogy ezek – a lap jellegéből fakadóan – egyáltalán nem irodalmi jellegűek, sőt *par excellence* politikai írások.

A *Pardon*-rovat apológéái, mindenekelőtt Kiss Ferenc, abból indultak, indulnak ki, hogy az „esztéta” alkatú költőtől idegen bizonyos politikai hang és érvelés; a „zsidózó” cikkeket pl. nem írhatta ő. Ez az érvelés, minden, Kosztolányit menteni igyekvő jószándéka ellenére, hamis. A *Tehetség és fűrgeség* önmagában is jelzi, hogy ez időben bizony Kosztolányi sem volt mentes a zsidózástól. Sőt, ez a cikke, mint ez félreérthetetlenül kiderül, egyenesen magyarság és zsidóság, kereszténység és zsidóság szembeállítására épül, s azokat a harcokat, amelyek akkor a magyarországi közéletben folytak, e két pólus küzdelmeként tematizálta. Hogy e „nagy viadal”-nak a nyelvi megkonstruálása kimeríti-e az antiszemitizmus kritériumait, vitakérdés lehet. (Maga Kosztolányi utóbb, visszatekintve, azt írta: „Antiszemita is voltam.” [K. D.: *Egy ég alatt*. Bp. 1977. 625.]) Annyi bizonyos, hogy itt eltűnik mind a magyarság, mind a zsidóság valóságos szociológiai tagoltsága, s a küzdelem szociokulturális meghatározottságainak föltárása helyett egy minden más szempontot kizáró, vagy legalábbis elhomályosító etnikai homogenizáció érvényesül – jóllehet a társadalom valóságos szerkezete más elvek szerint alakult, és sem homogén magyarság, sem homogén zsidóság a valóságban nem létezett. Hogy magyarság és zsidóság „nagy viadala” e cikkben etnikai összeütközés-e, avagy etnikai és vallási konfliktusról van szó, magából a szövegből nem dönthető el egyértelműen. A magyarság e cikkben „arisztokratikus

*fajta*”-ként és „»megváltott« *kereszténység*”-ként is megjelenik, a zsidóság azonban val-lásként nem tételeződik. Ez a hiány, kimondatlanul, összemosza a vallásos és a szekuláris (asszimiláns) zsidóságot, vagy, másképpen fogalmazva, egy ilyen különbségtételt nem te-kint lényegesnek. A zsidóság, mint szociokulturális alakzat, generáló elve itt valami más, de erről a cikk hallgat. Mi tudható meg mégis a zsidóságról? A cikk összefüggő jellemzést vagy meghatározást sehol sem ad, alighanem szándékoltan lebegtetve a zsidóság miben-létének kérdését, a polemikus érvelés megkívánta pontokon elhelyezett egy-egy részmoz-zanatból azonban összerakható egy kép. Megtudjuk, „a magyarság emancipálta a zsidósá-got”, az emancipáció óta „békés és egyedül nekik kedvező évtizedek múltak el, melyek alatt végrehajtották országunkban a honfoglalást”. (Ez az *idegenség*, s egyben az idegen-ség *belső* előtérbe kerülésének állítása.) Az emancipáció elindította változások eredmé-nyeként a zsidóság „[k]étezer év óta parlagon heverő, tétlenségre kárhozottatott erélye egy-szerre kirobbant”, maga a zsidóság „lázás és mohó cselekvési képességet árult el”, „[m]ajd-nem minden téren szervezett, szerkesztett, toborzott, összeállított, tevékenykedett és sür-gölődött”. Jellemzői a „fürgeség”, az „ügyeskedés”, a „mohóság”, a „szemfüles sürgés-for-gás” s a „reprodukálás”. Mindennek eredményeképpen pedig: „Övék a vezérügynökség, a gőzmosoda, a *bookmaker*, a reklám”, „[ö]vék az újságíró, ki primadonnák hálószo-ba-aj-tain hallgatózik”, „[ö]vék a kabarék malackodó versfaragója”. S még egy negatív meghatá-rozás: „A zsidóság [...] néhány jeles és tiszteletre méltó szellemi munkást, szervezőt, ke-reskedőt adott a magyarságnak, de egyetlenegy halhatatlant sem, aki európai mérték sze-rint is az.”

Ha végiggondoljuk ezt a mozaikokból kibontakozó jellemzést, akkor legalább három mozzanatra érdemes fölfigyelni benne. Az első: itt félreérthetetlenül a „mi” és az „ők” megkülönböztetése s egyben megkonstruálása zajlik. A második: az „ők” jelentik a negatív pólust. A harmadik: a sztereotipizáló jellemzés voltaképpen a kapitalizmus áramában fel-emelkedő, jellegzetesen tőkepiaci funkciókat ellátó „zsidóságot” jeleníti meg – de nem egy konkrét szocioökonomia keretein belül, hanem meghatározott nézőpontból. Mi ez a néző-pont? Egy sajátos etnikai (vagy inkább: etnokulturális) alapú modernitáskritika. Élesen és határozottan liberalizmus-ellenes: „a szabadelvűség rozsdás flintájá”-ról beszél, a „sza-badelvű lapok”-kal hadakozik, feladatát éppen e szabadelvű újságok véleménymonopó-liumának semlegesítésében látja („tisztázzuk a fogalmakat”) stb. S az idézőjelbe tett (tehát megkérdőjelezett) „demokratikus” verseny jelzője is e szövegben, nagyon árulkodóan, a *durva*. Azaz voltaképpen egy rejtett, s *kódolt*, kapitalizmuskritikát ad, amelyhez a kód Spengler nevezetes megkülönböztetése *kultúra* és *civilizáció* közt. A magyarországi kapi-talizmus így végső soron mint egy idegen eredetűek által megcsinált s működtetett „civi-lizáció” íródik le.

A kultúra és a civilizáció megkülönböztetése e cikkben nem pusztán allúziós termé-szetű, figuratív gesztus, funkciója nem a Spengler elméletére való textuális emlékeztetés – a megkülönböztetés itt kardinális jellegű. Az egész cikk ugyanis voltaképpen egy sajátos átértelmező aktus. Prohászka Ottokár püspök egyik, a „zsidóság szellemi fölényére” utaló elszólásának kimagyarázása úgy, hogy a „fölely”-ből a zsidóság „alacsonyrendűsége” bontakozzék ki, s ennek az átértelmezésnek a fogalmi (értelmezési) kerete a kultúra / civi-lizáció megkülönböztetés. „Övék a civilizáció. Miénk a kultúra.” S az átértelmezés e fo-galmi libikókája billenti át azután a fölelyt alacsonyrendűségbe (s így közvetett önapo-

lógiaiba). A zsidóság – mondja a cikk – „kezébe vette a demokratikus műveltségnek azt az irányát, melyet az újat és halhatatlant alkotni nem tudó legújabb kor teremtett meg és *civilizáció*-nak keresztelt el. Kétezer év óta parlagon heverő, tétlenségre kárhozottatott erélye egyszerre kirobbant ebben a lelkialkatának megfelelő keretben. De vajon mit művelt ezenkívül? Élére állt a szellemi mozgalmaknak, elnöke és ügyvezető igazgatója lett minden kultúr-intézménynek, anélkül, hogy komolyan előrevitte volna. Mert a kultúra ténylegesen ma is a magyarságé, mely éhezik és le van rongyolódva s nem a hivatalt, hanem a hivatást, nem a hasznot és szerepet, hanem a célt, a tudást, az igazságot és a szépséget keresi, azé az arisztokratikus fajtáé, mely a szemlélődést akarja, azé a »megváltott« kereszténységé, mely nem lohol tízszobás lakások és bankigazgatói milliók után s az életét szolgálatnak tekinti. Igenis a *kultúra*, a régi-európai, a tizenkilencedik századbeli szellemi vezéreké még mindig a miénk. Mi ismerjük azt a titkot, hogy lehet a semmiből valamit elővarázsolni, mibennünk lakozik az elvetett mag őseréje, mely csodát teremt.” Majd, a szembenállást élesebben megfogalmazva: „Az, amit fölénynek vélnek egyesek, nem magasrendűség, hanem alacsonyrendűség, mely képessé tesz a durva, »demokratikus« versenyben való helytállásra. De nem erről a versenyről volt szó, hanem az emberi lélek és elme alkotóképességéről.” S ez a libikóka működik akkor is, amikor a cikk zárlatában leírja a számára nyilván legfontosabb argumentumot: „Övék a kabarék malackodó versfara-gója. Miénk a költő. / Övék Gábor Andor. Miénk Petőfi Sándor.”

Az átértelmezésnek ez a kártékony, de a maga nemében bravúros rabulisztikája, mint újságíró-teljesítmény tagadhatatlanul jelentős – a valóságértelmezés monopolizálásáért vívott küzdelem egyik tanítható példája. Kosztolányi esze, írni tudása itt jól érvényesül, maga a cikk a jobboldali újságírás egyik paradigmatiszma teljesítménye. De nem hagyható figyelmen kívül az az „apróság”, amelyet persze a retorika elfed, hogy nemcsak a kiinduló kettősség (magyarság kontra zsidóság) meghatározott érdekek szerint megalkotott szocio-kulturális konstrukció, de a kultúrát képviselő magyarságról rajzolt kép is merő idealizáció, vágykép. S az egész átértelmezés egy premodern (megengedőbben fogalmazva: koramodern) indítékú modernitáskritika logikájáról árulkodik. A modernitás *sötét oldala* (amelyet itt a „zsidóság” testesít meg) ebben az interpretációban nemcsak egy „idegen” csoportra vetül rá, hanem – bár nem minden propagandisztikus erő nélkül, ám egészében mégis természetlenül – az *elmúlt* idő, a már nem létező felől minősül.

A cikk logikája és kimondott, kimondatlan szándéka sok vonatkozásban megelőlegezi Németh László *Kisebbségben*-konceptióját a „helyére szorítandó” zsidóságról. A *Tehetség és fűrgesség* tehát mint egy magyar eszmetörténeti kontínuum egyik korai, meghatározó láncszeme is figyelembe veendő. Azt a kérdést azonban, hogy hol a helye s mi a szerepe e cikknek Kosztolányi személyes gondolkodástörténetében, egyelőre hagyjuk nyitva. Beállítódása szerkezetének és dinamikájának teljes fölméréséhez ugyanis még sok megoldandó (textológiai és filológiai) munka vár a kutatókra.

Az, ami e pillanatban a cikk legfőbb hozadékának látszik, e cikk látóterünkbe kerülésével már nem lehet kérdéses: Kosztolányi igazodott lapja politikai irányához, sőt – kollégái többségénél lényegesen nagyobb tehetsége révén –  *kreatív alakítója* volt e politikai „vonalnak”.

Gábor Andor – különben mérsékel tónusú – vitacikkéből, zárásként, érdemes idézni egy, a vitakontextust megvilágítani segítő passzust: „Nem vidám dolgok ezek” – írta Gábor. „A kurzus az értelmi nívót odahaza gyászosan leszállította. Hogy egy ország, mely háborút és területet veszített – olyan súlyosan! – s két forradalom és egy ellenforradalom káoszán ment át, most »viadalt« vív a zsidóival, annak a reményében, hogy, ha ebben a viadalban diadalt arat, akkor segített magán: ez tragikus. Ha a Szegény kis gyermek panaszai mint egy beszámíthatatlan felnőtt panaszai zendülnek, rím és értelem nélkül arról, hogy a gonosz zsidók ép[p]en most eszik meg Magyarországot, amikor a zsidót odahaza a legszebben kikészítik arra, hogy szőröstől-bőröstül lenyeljék – akkor ezen voltaképpen csak nevetni lehetne. De ha a múltat is meggyalázzák, csak azért, hogy mond hassanak valamit, ami az igazukat bizonyítja: ez megint sírnivaló.” (A „múlt meggyalázását”, mint cikke egyéb helyeiből kiderül, Gábor Andor a *forradalmár* Petőfinek *ellenforradalmár* – kurzista – kisajátításában vélte fölfedezni, nem teljesen alaptalanul.)

Kemény s nehezen cáfolható verdikt ez, Kosztolányi publicisztikáját mérlegelve a kutató sem feledkezhetik meg igazságairól. De – érdemes megjegyezni – cikke zárásakor Gábor Andor nyitva hagyott egy kiskaput Kosztolányinak: „De mi közünk nekünk a kurzus-hoz? Akár Petőfinek, akár nekem, akár a megtévedt Kosztolányinak? Akár ehhez a kurzus-hoz, akár egy másikhoz?

A dantei költemény mindahárom éneke így végződik:  
– A csillagokhoz!

Odajut a költő. A Sátán világgözponti genitáliái mellől is. Kosztolányi most ott van, de onnan nem hallatszik fel a hangja se Petőfihez, se hozzám, se a csillagokhoz. Jöjjön föl-jebb, vágja ki magát a pokol sarából s akkor megindulhatunk, vitázva, beszélgetve, kacagva és zokogva a csillagok felé. Ahol most ő van, onnan csak Prohászka Ottokárig lehet eljutni.”